

## РОЗЛАДИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА ЯК ВИД ДИЗОНТОГЕНЕЗУ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**Мельник Вероніка Миколаївна,**

здобувач третього рівня вищої освіти  
кафедри психології особистості та соціальних практик  
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка  
ORCID ID: 0009-0009-2589-4665

*Стаття розкриває поняття розладів аутистичного спектра через підхід спеціальної психології, – це галузь психологічної науки, яка має тісні міждисциплінарні зв'язки з такими напрямками психології: загальна, вікова, педагогічна, психофізіологія та навіть нейропсихологія. Зазначено, особливість роботи спеціальних психологів полягає у співпраці з іншими педагогічними і медичними фахівцями у процесі допомоги людям з різноманітними порушеннями розвитку, зокрема особам з аутизмом.*

*У роботі подано структуру найвидатніших вчених сучасної вітчизняної наукової теорії та практики, яка ґрунтується на базі спеціальної психології за кількома сферами діагностичної та корекційно-розвиткової діяльності. Спеціальні психологи мають вивчати засоби сенсорної інтеграції, створення сенсо-моторного профілю осіб з аутизмом; знати про методи активізації мовлення через вербальні та альтернативні засоби комунікації.*

*У статті розкривається зміст розладів аутистичного спектра як варіанту дизонтогенезу, який характеризується дисбалансом психічних процесів, труднощами в когнітивній діяльності, соціальній взаємодії та комунікації у різних ситуативних контекстах. Найзначнішою ознакою визначено наявність обмеженої кількості повторюваних моделей поведінки, інтересів і алгоритму дій. Тому негативним наслідком таких поведінкових проявів людини з РАС стає утруднений освітній процес, що унеможливує повноцінну адаптацію дитини в колективі однолітків. Психологічний супровід передбачає співпрацю спеціального психолога з іншими фахівцями в закладах дошкільної та загальноосвітнього рівня освіти для розуміння психічного стану дитини з аутизмом, її когнітивних здібностей, можливість запуску писемного мовлення, організації навчальної діяльності. Вирішальну роль має злагодженість диференціальної діагностики та психологічної підтримки у ході супроводу людей з аутизмом протягом життя.*

**Ключові слова:** розлади аутистичного спектра, дизонтогенез, спеціальна психологія, психологічна підтримка, українські науковці

### **Melnyk Veronika. Autism spectrum disorders as a type of dysontogenesis in the context of modern special psychology**

*The article discusses the concept of autism spectrum disorders through the approach of special psychology, that is a branch of psychological science that has close interdisciplinary links with areas such as general psychology, developmental psychology, pedagogical psychology, psychophysiology, and even neuropsychology. The article highlights that the work of special psychologists involves collaboration with other pedagogical and medical professionals in assisting individuals with various developmental disorders, including those with autism.*

*The paper presents the structure of the most prominent scientists of modern domestic scientific theory and practice, which is based on the basis of special psychology in several areas of diagnostic and correctional and developmental activities. Special psychologists should study the means of sensory integration, the creation of a sensorimotor profile of persons with autism; know about methods of activating speech through verbal and alternative forms of communication.*

*The article elaborates on the content of autism spectrum disorders as a variant of dysontogenesis, characterized by an imbalance in mental processes, difficulties in cognitive activities, social interaction, and communication in various situational contexts. The most significant feature identified is the presence of a limited number of repetitive patterns of behavior, interests, and action sequences. Therefore, the negative consequence of such behavioral manifestations in individuals with ASD is the difficulty they face in the educational process, which hinders their full adaptation to a peer group. Psychological support involves collaboration between special psychologists and other professionals in preschool and general education institutions to understand the mental state of children with autism, their cognitive abilities, the possibility of initiating written speech, and organizing their learning activities. The decisive role lies in the coherence of differential diagnostics and psychological support in assisting individuals with autism throughout their lives.*

**Key words:** autism spectrum disorders, dysontogenesis, special psychology, psychological support, Ukrainian scientists.

**Постановка проблеми.** Стрімке збільшення народжуваності осіб з порушеннями психофізичного розвитку, вдосконалення психодіагностичних методів і технічних засобів обстеження закономірно викликає питання повноцінного вивчення їх загальних й індивідуальних особливостей. Проблематика простежується на фоні включення України до світового освітньо-наукового співтовариства, що потребує, зокрема, якісної професійної підготовки спеціалістів в сфері спеціальної освіти. Реформування галузі психолого-педагогічного супро-

воду має служити принципам демократизації навчально-виховного процесу, гуманізація та індивідуалізація методичних матеріалів. Постає суперечність між розширенням мережі навчальних закладів з інклюзивною формою діяльності, вдосконалення форм навчання, примноженням спектру напрямів і спеціальностей та високою необхідністю посилити якість підготовки фахівців [14].

Опанування теоретичних знань і практичних умінь із новітніх відомостей спеціальної психології сприятиме підвищенню фахової підготовки майбутніх психологів,

допоможе правильно визначати порушення психічного розвитку, розробляти доцільні шляхи психологічної реабілітації [5], й водночас стати рівноцінним учасником супроводу дитини з РАС. Однією з головних задач психолога є комплексна допомога в пристосуванні до зовнішнього середовища, певного колективу з перспективою подальшої соціалізації [3]. Департамент спеціальних освітніх послуг США підкреслює важливість співпраці психологів з педагогами, батьками та іншими фахівцями для створення сприятливого середовища; оцінки всіх сфер розвитку дітей і відтворення відповідних програм втручання для дітей з РАС [13].

Спеціальна психологія працює із стійкими аномальними станами, викликані органічним ураженням в пренатальному періоді, в ранньому віці або внаслідок дисфункціональних соціальних умов. Цей факт пов'язує спеціальну психологію з такими галузями, як загальна, вікова, педагогічна психологія, психофізіологія і нейропсихологія [8]. Кожен напрямок спеціальні психологи мають широко застосувати у практичній діяльності.

Поступове вдосконалення законодавчої бази, виділення необхідного фінансування, оновлення матеріального забезпечення фізичного простору навчальних закладів спричинене впровадженням інклюзивної практики психолого-педагогічної підтримки учнів з різноманітними особливими потребами у вітчизняних реаліях. Чи не найбільшу потребу соціальної адаптації мають категорії осіб з розладами аутистичного спектра, труднощі виконання завдань і дотримання правил поведінки в навчальному середовищі яких є другорядними наслідками ключових проблем цього виду порушень психофізичного розвитку. Вони мають детально вивчатись саме психологами як знавцями когнітивних процесів, закономірностей психічного розвитку. Звідси постає актуальність інтегрованої допомоги особам з розладами аутистичного спектра від психологів. Саме тому метою статті є обґрунтувати вивчення розладів аутистичного спектра у призмі вітчизняної спеціальної психології поточного десятиліття.

**Аналіз свіжих досліджень** у сфері психологічної діагностики та публікацій на тему впровадження корекційно-розвиткового впливу доводить підвищену затребуваність пізнання аутизму з погляду функціонування психіки. Основоположниками вчення про аутизм справедливо вважаються Asperger H., Kanner L. як перші науковці, які незалежно один від одного описали характерні особливості цього стану. Проблема аутизму продовжує активно вивчатись у світовій науковій практиці, яскравими найбільш відомими представниками якої є Ayres A.J., Baron-Cohen S., Bender L., Bristol M., Bundy A.C., Charman T., Greenspan S., Hadwin J.A., Happé F., Hermelin B., Lai M.C., Rimland B., Schopler E., Wing L.

Розлади аутистичного спектра (РАС) – це загальна гетерогенна група нейророзвиткових порушень, що негативно позначається на вербальній і невербальній комунікації від раннього віку та протягом життя. Проявляється у труднощах соціальної взаємодії, адаптаційних процесів, а також у наявності обмеженого кола стереотипних інтересів, відставання основних фаз моторного

розвитку. РАС характеризуються проблемами участі в соціальних досвідах, таких як імітація, спільна увага, розподіл уваги, емоційний інтелект, використання мови з комунікативною метою. Науковці доводять наявність структурних порушень мозочка і лімбічної системи, що спричиняє труднощі соціальної взаємодії і мовленнєвій прагматичі, незважаючи на високий рівень когнітивних навичок. За розподілом статевої приналежності стверджують, що особи чоловічої статі страждають від цього стану частіше, ніж жінки, хоча точне співвідношення достеменно не встановлено [2, 8, 10].

Нині питання виявлення унікальних характеристик дітей з РАС, планування маршруту комплексної підтримки, а також попередження виникнення можливих ускладнень вирішують передусім педагогічні працівники закладів освіти. На жаль, простежується обмежене бачення завдань психолога у групі спеціалістів підтримки осіб з аутизмом, наприклад, мінімізація негативних наслідків проблемної поведінки учнів з ООП без реального аналізу та усвідомлення причин реакції дітей. Ба більше, досі існують прогалини у захисті діяльності психологів у супроводі школярів з аутизмом, що значно гальмує впровадження якісного освітнього процесу [13].

Виклад основного матеріалу дослідження. До ХХ ст. спеціальна психологія була складовою дефектології – комплексної науки про етіологію та патогенез порушеного розвитку. Близько 60-х рр. минулого століття вважають часом виокремлення спеціальної психології в самостійний науковий напрямок. Наразі спеціальною називають галузь психології, яка досліджує закономірності психічного розвитку й особливості психічної діяльності людей у випадку дизонтогенезу. До цієї галузі належать: психологія інтелектуальних (олігофренопсихологія) і психічних (патопсихологія) порушень, глухих і слабочуючих (сурдопсихологія), сліпих і слабозорих (тифлопсихологія), психологія осіб з порушеннями мовлення (логопсихологія) та осіб з порушеннями опорно-рухового апарату (ортопсихологія) [4, 8].

Тому предметом вивчення спеціальної психології є закономірності атипового розвитку, його причини і механізми, характер пізнання оточення від раннього віку до унікального засвоєння соціокультурного досвіду людиною у випадку певних змін нормальних вікових показників. У ракурсі огляду спеціальної психології всі психічні явища (пізнавальні та емоційно-вольові психічні процеси, психічні стани та психічні властивості) виявляються у різних формах активності людини – діяльності, спілкуванні, поведінці. Суб'єктами дослідження виступають особи з вродженими або набутими порушеннями психічного розвитку [8].

Мета спеціальної психології полягає в дослідженні індивідуальних особливостей дизонтогенезу, вивченні структури порушень; у розробці стратегії допомоги для поліпшення якості життя людей з психофізичними ураженнями. Водночас до завдань спеціальної психології входить: вивчення закономірностей психічного розвитку дітей та дорослих з різними психічними проблемами, розробка інструментів максимально чіткої

діагностики задля встановлення сильних і слабких сторін психічного стану; створення засобів психологічної корекції недоліків психічних процесів; застосування спеціальними психологами актуальних методів з науково доведеною ефективністю для навчання, виховання та соціальної адаптації осіб з психофізичними порушеннями [8]. Психологи мають володіти комплексом професійно-особистісних якостей, необхідних для успішного проведення психодіагностики та планування психокорекції [7].

Науково-методичні підходи для професійної підготовки фахівців спеціальної освіти мають складати праці саме українських авторів, позаяк вони обізнані в наявних умовах і специфіці діяльності різноманітних закладів, враховують особливості державної політики щодо врегулювання підтримки осіб з особливими потребами. Провідними вченими галузі «спеціальна психологія» можна вважати таких видатних персоналій, як Ілляшенко Т.Д., Кобильченко В.В., Матвеева М.П., Мирнова С.П., Омельченко І.М.

У контексті підходу індивідуалізації навчально-виховного процесу дослідження в галузі спеціальної психології орієнтуються на вивчення когнітивних процесів, на аналіз індивідуальних психофізіологічних ознак, що визначають специфіку розумової діяльності дітей з особливими потребами та регулювання підходів соціальної адаптації учнів [12].

Наразі в Україні утворились кілька профільних напрямків актуальних питань вивчення й проведення психологічних корекційних заходів для людей з аутизмом на різних рівнях. До прикладу, методичні рекомендації впровадження принципів раннього втручання, домашнього візитування, вдосконалення дитячо-батьківських стосунків та родинно-орієнтований підхід психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з РАС, пропонує ряд відомих науковців: Риндер І.Д., Сухіна І.В., Хворова Г.М.

У контексті діагностичної й реабілітаційної програм людей з РАС належить виконання принципів раннього виявлення, запобігання можливих ускладнень цього стану; проведення диференціального та поглибленого обстеження, планування оптимального маршруту психологічної корекції [8]. Загалом алгоритм діагностично-корекційної роботи спеціальних психологів у ході супроводу дітей з аутизмом у власних наукових доробках висвітлюють Літвінова О.В., Максимчук М.О., Островська К.О., Рибченко Л.К.

Незалежно від біологічних причин аутичного спектра, завжди проявляється дефіцит здатності обробляти вербальну інформацію в різних соціальних ситуаціях [1]. Більшості особам з РАС притаманні специфічні труднощі висловлювання, розуміння словесних інструкцій, вираження адекватної до ситуації відповіді у вербальній формі, ініціатива встановлення та підтримка комунікативного зв'язку. У цьому випадку залучення спеціального психолога є вкрай необхідним, позаяк через оперування невербальних психологічних методик стає можливим виявлення рівня інтелектуального розвитку чи окреслення індивідуальних особливостей сприй-

мання цих дітей [8, 9]. Разом з цим Базима Н.В., Гончар Г.Д., Куценко Т.О., Свідерська М.М., Товкес Ю.В., Чайка М.С. наголошують на необхідності розвитку як імпресивного, так і експресивного мовлення, пропонують способи активізації комунікативної діяльності альтернативними засобами спілкування.

Роль залучення прийомів сенсорної інтеграція, знання принципів сенсо-моторного розвитку, оформлення психомоторного сенсорного профілю у процесі застосування ерготерапії доводять Вакуленко Ю.В., Вітомська М.В., Ляхова І.М., Мойсеєнко І.М., Серомаха Н.Є., Скрипник Т.В. Окрім цього варто відзначити науковців, які присвячують свої праці організації та впровадженню музикотерапевтичної роботи, логоритмічних занять, програм фізичного виховання (Козинець О.В., Мусієнко О.В., Породько, М.І., Призванська, Р.А.) для людей з аутизмом.

Основи психологічного супроводу в установах дошкільної та шкільної освіти структуровано описано в останніх працях Качмарик Х.В., Матейко Н.М., Мякушко О.І., Тарасун В.В., Шульженко Д.І. Запуск писемного мовлення, підготовка школярів з РАС до навчальної діяльності є центром уваги таких науковців: Аль-Мраят О.Б., Дмитрієва І.В., Сіденко Ю.О.

Важливо відмітити тенденцію прогресивного розвитку вітчизняної спеціальної психології, де розглядаються поточні умови навчання та виховання осіб з ООП з уточненням специфіки формування їх психологічної адаптованості, професійної реабілітації, повноцінної інтеграції в соціокультурний простір [11]. Саме відповідно до цілей має визначатися зміст корекційно-розвиткових стратегій, які реалізує спеціальний психолог [6]. Головні питання формування психологічних умов співпраці спеціальних психологів і педагогів задля впровадження корекційного маршруту особи з аутизмом представлені у новітніх наукових роботах Рибченко Л.К., Синьов В.М., Таран О.П., Хворова Г.М. Також варто згадати про українських вчених зі сфери спеціальної психології, які дотримуються принципів покрокової інтеграції людей з аутизмом у загально-носуспільний простір для соціалізації (Мухіна А.Ю., Недозим І.В., Сайко Х.Я., Шкварська Т.М.).

**Висновки.** Проблема розвитку осіб з аутизмом була досліджена багатьма науковцями, серед яких вагома роль українських сучасників. Успіх формування загальної пізнавальної активності, гнучкості та інтеграції дитини з аутизмом у суспільство, залежить від того, наскільки своєчасно надана допомога у пристосуванні в соціумі.

Спеціальна психологія розглядає властивості перебігу природної компенсаторної роботи й організованої корекційної допомоги людям з особливими потребами. Спеціальні психологи мають бути обізнаними у варіантах психічних порушень, їх причини та механізми прояву з метою подальшого прогнозування термінів і темпів навчання, надавати рекомендації педагогічному колективу і батькам дитини з аутизмом. Психологічне обстеження необхідне для визначення програм супроводу, що враховують індивідуальні особливості психічних функцій, мовлення, мислення та оптимальні

шляхи засвоєння знань задля повноцінної соціалізації особи з РАС. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в доведенні спеціальними психологами типології РАС на основі його характерних властивостей; також

у розробці обґрунтованої класифікації або можливої структуризації за певними чіткими параметрами з урахуванням функціонування психічного дизонтогенезу особистості з аутизмом.

### Література:

1. Tager-Flusberg H., Paul R., Lord C. Language and communication in autism. *Handbook of autism and pervasive developmental disorders*. 2005. Vol. 1. P. 335–364.
2. Vivanti G., Rogers S.J. Autism and the mirror neuron system: insights from learning and teaching. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*. 2014. 369(1644), 20130184.
3. Берегова Н.П., Боярова Д.І. Аналіз психологічної готовності психологів до роботи з аутичними дітьми. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. Психологія*. 2018. Вип. 1.
4. Кобильченко В.В. Спеціальна психологія на сучасному історичному етапі: пошук власної наукової ідентичності. *Педагогіка і психологія. Проблеми психології*. 2016. № 2. С. 64–70.
5. Кушнір Ю. В., Оверчук В.А., Шпортун О.М. Вікова та спеціальна психологія: навчальний посібник. Вінниця. 2020. 384 с.
6. Мартинчук О.В., Скрипник Т.В. Алгоритм психолого-педагогічного супроводу учнів молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. *Вчені записки Таврійського національного ун-ту ім. В.І. Вернадського. Сер. Психологія*. 2021. Вип. 32(71) (2). С. 163–168.
7. Огороднійчук З.В., Дубовик О.М. Вивчення професійно-особистісних якостей майбутніх спеціальних психологів. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 437–447.
8. Пахомова Н.Г., Кононова М.М. Спеціальна психологія : навчальний посібник. Полтава. 2015. 357 с.
9. Петухова І.О. Заушнікова М.Ю. Спеціальна психологія : навч. посібник. Ірпінь : Державний податковий університет. 2022. 288 с.
10. Плахтій М.В., Куралова Я.С. Психологічні та фізіологічні особливості розвитку дітей з розладами аутичного спектру. *Науковий вісник Миколаївського національного ун-ту ім. В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2017. № 2. С. 152–157.
11. Погорільська Н. І. Соціокультурні основи спеціальної психології. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Сер. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 24. С. 345–349.
12. Прохоренко Л. Спеціальна психологія в незалежній Україні: розвиток та перспективи. *Особлива дитина: навчання і виховання*. № 110(2). 2023. С. 7–23.
13. Скрипник Т.В., Таран О.П., Супрун Г.В. Удосконалення змісту діяльності практичного психолога закладу освіти щодо надання додаткових послуг з опорою на міжнародні стандарти. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Сер. Психологія*, 2024. Вип.1 (35(74)). С. 31–35.
14. Шеремет М.К., Супрун Д.М., Кондукова С.В. Професійна підготовка фахівців спеціальної освіти в умовах сьогодення. *Інноваційні підходи в освіті та реабілітації дітей із особливими освітніми потребами*. 2020. С. 6–10.

### References:

1. Tager-Flusberg H., Paul R., Lord C. Language and communication in autism. *Handbook of autism and pervasive developmental disorders*. 2005. Vol. 1. P. 335–364.
2. Vivanti G., Rogers S.J. Autism and the mirror neuron system: insights from learning and teaching. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*. 2014. 369(1644), 20130184.
3. Berehova N.P., Boyarova D.I. Analiz psikhologichnoi hotovnosti psikhologiv do roboty z autychnymy ditmy. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykrordonnoi sluzhby Ukrainy. Ser. Psykholohiya*. 2018. Vyp. 1.
4. Kobylchenko V.V. Spetsial'na psykholohiya na suchasnomu istorychnomu etapi: poshuk vlasnoi naukovoï identychnosti. *Pedahohika i psykholohiya. Problemy psykholohiyi*. 2016. № 2. S. 64–70.
5. Kushnir Yu.V., Overchuk V.A., Shportun O.M. Vikova ta spetsial'na psykholohiya: navchal'nyi posibnyk. Vinnytsya. 2020. 384 s.
6. Martynchuk O.V., Skrypnyk T.V. Alhorytm psykholohopedyohichnoho suprovodu uchniv molodshoho shkil'noho viku z osoblyvymy osvitimy potreby. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsional'noho un-tu im. V.I. Vernads'koho. Ser. Pskholohiya*. 2021. Vyp. 32(71) (2). S. 163–168.
7. Ohorodniichuk Z.V., Dubovyk O.M. Vyvchennia profesiino-osobystisnykh yakosteï maibutnikh spetsial'nykh psykholohiv. *Problemy suchasnoi psykholohiyi*. 2015. Vyp. 30. S. 437–447.
8. Pakhomova N.H., Kononova M.M. Spetsial'na psykholohiya: navchal'nyi posibnyk. Poltava. 2015. 357 s.
9. Pietukhova I.O. Zaushnikova M.Yu. Spetsial'na psykholohiya: navch. posibnyk. Irpin' : Derzhavnyi podatkovyi universytet. 2022. 288 s.
10. Plakhtii M.V., Kuralova Ya.S. Psykholohichni ta fizyolohichni osoblyvosti rozvytku ditey z rozladamy autychnogo spektru. *Naukovyj visnyk Mykolaivskoho natsional'noho un-tu imeni V.O. Sukhomlynskogo. Psykholohichni nauky*. 2017. № 2. S. 152–157.
11. Pohoril'ska N.I. Sotsiokul'turni osnovy spetsial'noi psykholohiyi. *Naukovyj chasopys NPU im. M.P. Drahomanova. Ser. Korektsiina pedahohika ta spetsial'na psykholohiya*. 2013. Vyp. 24. S. 345–349.
12. Prokhorenko L. Spetsial'na psykholohiya v nezalezhnii Ukraini: rozvytok ta perspektyvy. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*. № 110(2). 2023. S. 7–23.
13. Skrypnyk T.V., Taran O.P., Suprun H.V. Udoshonalennia zmistu diial'nosti praktychnoho psykholoha zakladu osvity shchodo nadannia dodatkovykh posluh z oporoïu na mizhnarodni standarty. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernads'koho. Ser. Pskholohiya*, 2024. Vyp. 1 (35(74)). S. 31–35.
14. Sheremet M.K., Suprun D.M., Kondukova S.V. Profesiina pidhotovka fakhivtsiv spetsial'noi osvity v umovakh siohodennia. *Innovatsiini pidhody v osviti ta rehabilitatsii ditey iz osoblyvymy osvitimy potreby*. 2020. S. 6–10.